

ДАВНЯ І НОВА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(470+477.43/.44)«1907»:342.53

А. А. Глушковецький

УЧАСТЬ ДЕПУТАТІВ ВІД ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У РОБОТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДУМСЬКОЇ ГРОМАДИ ІІ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

У статті висвітлюється діяльність депутатів від Подільської губернії в Українській думській громаді ІІ Державної Думи Російської імперії.

Ключові слова: Державна Дума, Українська думська громада, «українське питання», депутати, Подільська губернія.

Революція 1905-1907 рр. в Російській імперії, поряд із загостренням соціальних протиріч, позначилася посиленням боротьби за національне самовизначення численних етносів багатонаціональної держави. Не стали винятком і представники української нації. Однією із найяскравіших сторінок українського національного руху у цей час була діяльність Українських думських громад у Державній Думі першого та другого скликання.

Сучасна історіографія має певні здобутки у дослідженні українського національного питання в Російській імперії на початку ХХ ст., складу та діяльності депутатів від українських губерній та міст у Державній Думі Російської імперії усіх чотирьох скликань. Означена проблематика аналізується у роботах: О. Андрієвської [57], О. Білокінь [1], Д. Бондаренка та Н. Крестовської [4], І. Бурди [5], О. Геруса [58], А. Глушковецького [6; 7], В. Доморолого [13; 14], А. Капелера [18], М. Киян [19], О. Коники [23; 24; 25; 26; 27; 28], І. Міхутіної [42], В. Милька [39; 40; 41], В. Попика [46], О. Реєнта [48; 49], В. Сарбея [50], Н. Щербак [56] та ін.

Попри перманентну зацікавленість істориків, соціальний, національний, фракційний, професійний склад депутатів від українських губерній у російських Державних Думах потребує подальшого аналізу, уточнення, верифікації, а багато аспектів їхньої парламентської та позапарламентської роботи, ставлення до «українського питання» залишаються нез'ясованими.

Мета статті полягає у вивченні персонального складу та особливостей діяльності депутатів від Подільської губернії в Українській думській громаді ІІ Державної Думи Російської імперії.

Державна Дума другого скликання розпочала свою роботу 20 лютого 1907 р. Подільську губернію у ній представляло 13 депутатів. За соціально-професійним складом 11 із них: А.І. Дідурик, П.М. Рогожа, Ф.П. Дубонос, П.С. Зубченко, І.М. Каташинський, С.К. Матвеев, А.А. Соловей, С.Т. Туперко, А.Н. Наумчак, П.С. Мороз і А.І. Семенов були селянами, А.У. Гриневич – священиком, а

В.К. Лісовський – лікарем [2, с.246-258]. Значно складніше визначити національну приналежність подільських депутатів. Оскільки офіційна статистика Російської імперії фактично не відрізняла українців від росіян, то переважна більшість депутатів-подолян після обрання в Думу, незалежно від справжнього національного походження, іменувалися росіянами. Так, серед подільських парламентарів лише один П.М. Рогожа назвався українцем [29, с.63].

Виявлені архівні матеріали дозволяють ідентифікувати національне походження депутатів Подільської губернії ще до обрання їх у парламентамент. Таке вивчення є найбільш репрезентативним, бо дає змогу уникнути ідеологічних нашарувань щодо їхньої національності, які виникли пізніше. За національним складом 11 депутатів були українцями (1 римо-католицького віросповідання). Лише І.М. Каташинський та В.К. Лісовський представляли відповідно молдавську та польську національності [12, арк. 165зв, 210, 410, 443, 447, 519, 552; 29, с.251]. В.К.Лісовський також був єдиним депутатом польської національності від усіх трьох губерній Правобережної України [2, с.221].

Характеризуючи політичні переконання подільських послів на момент обрання їх до Державної Думи, Подільський губернатор підкреслював, що всі селяни дотримувалися правих поглядів, крім С.К. Матвеева, який співчував лівим. Священика А.У. Гриневича він називав поміркованим українофілом, а В.К. Лісовського – поміркованим прогресистом [53, арк.28]. Але у Державній Думі усі депутати-подоляни, окрім В.К. Лісовського, увійшли до фракції трудовиків та Всеросійського селянського союзу [2, с.246-250, 252-258; 21, с.78, 80, 88, 96, 104, 106, 108, 112]. Окремі подільські депутати навіть взяли участь у формуванні фракції. Так, ще до відкриття роботи Думи, 18 лютого, було обрано Тимчасовий комітет фракції, до складу якого увійшов П.М. Рогожа [22, с.181; 29, с.215]. В.К. Лісовський пристав до поміркованих та входив до складу Польського кола [2, с.251; 10, с.17]. Таким чином, інформація губернатора стосовно політичних поглядів селянських депутатів не була достовірною.

Разом із тим, подільські депутати-селяни й самі не були певні, які вони мають політичні погляди, тому могли називати себе прихильниками правих, до кінця не розуміючи, що це означає. Так, один із найяскравіших ораторів серед подільських депутатів А.І. Семенов якось заявив у Думі: «Ось, між іншим, нас називають, питають: а ти лівий? А ти правий? Я й сам не розумію, який я – правий чи лівий, я правий, тільки тієї правої сторони, яка повинна бути для кожного життя правую, щоб народ міг жити, по суті розуміти, що є Бог і народ» [8, с.242].

Можна погодитися з думкою Є.Д. Черменського, що погляди подільських депутатів були зовсім невизначені і їх пов'язували з Трудовою групою лише її земельні вимоги [55, с.387]. Тому не дивно, що 24 травня 1907 р. депутати-подоляни, разом із іншими депутатами з України, вийшли з фракції трудовиків, щоб зосередити свою діяльність в Українській думській громаді. Основною

причиною такого вчинку була відмова трудовиків, як і всіх інших думських фракцій, ставити питання про краєві автономії для всіх недержавних народів, у тому числі українців [39, с.98].

Подільські депутати II Думи отримали кращу оцінку сучасників, ніж їхні попередники. Кореспондент газети «Рада», який брав активну участь у формуванні думських громад і добре знав депутатів, В. Піснячевський писав: «Замість торішніх Штефанюків (А.Ю. Штефанюк, депутат I Державної Думи від Подільської губернії. – А.Г.) перед вами справжня сіль землі народної. Вона ще не зовсім чиста, вилита, не аптечна, але далеко краща, ніж торішня. Замість бувшого жандарма Крука (І.М. Крук, депутат I Державної Думи від Подільської губернії. – А.Г.), – перед вами ціла низка молодих і підстаркуватих, зубатих і сміливих подолян» [28, с.458; 39, с.93].

Така оцінка цілком виправдана, особливо якщо брати до уваги ставлення подільських депутатів до «українського питання». За даними В. Доморослого, до складу Української думської громади у II Думі увійшли 10 подільських депутатів [13, с.58]. Разом із тим у друкованому органі громади газеті «Рідна Справа. Вісті з Думи» згадуються прізвища 12 депутатів-подолян як діячів української фракції [33, с.4]. Це дає можливість твердити, що всі представники Подільської губернії, окрім поляка В.К. Лісовського, брали участь у її роботі, хоча, можливо, окремі з них формально не входили до неї. Крім того, подільський депутат А.У. Гриневич був одним із її організаторів. Саме він та ще три депутати: представник м. Нижній Новгород Н.І. Довгополов¹, посли Чернігівської губернії М.К. Рубіс і В.І. Хвіст, скликали перший збір Української думської громади, що відбувся вже 4 березня [39, с.81; 54, с.636].

Як одного з найавторитетніших українських послів, А.У. Гриневича було обрано одним із її керівників [31, с.367; 43, с.90]. Характеризуючи особу депутата, Д.І. Дорошенко зауважував, що А.У. Гриневич не був досвідченим політиком, але був свідомим національним діячем [16, с.321]. Сучасні російські дослідники Д. Бондаренко та Н. Крестовська називають подолянина єдиним позапартійним українофілом у II Думі [4, с.94]. Свідченням цього було те, що А.У. Гриневич та ще один подільський депутат А.Н. Наумчак входили до складу спеціальної комісії з вироблення принципів, на яких українські представники мали об'єднатися в Українську думську громаду [46, с.183]. За активної участі ще одного подолянина (походив із Могилівського повіту) О.Г. Лотоцького [56, с.106-107] комісія виробила Декларацію новоутвореної групи [45, с.137]. Вона була ухвалена 11 березня 1907 р. У цій спеціальній відозві українські парламентарі обґрунтовували причини

¹ У наукових працях та енциклопедичних виданнях усталилася думка, що один з організаторів Української думської громади Довгополов був представником Воронежської губернії. Насправді у II Державній Думі було два депутати з прізвищем Довгополов, причому обоє були лікарями та входили до складу групи соціалістів-революціонерів. Перший Микола Савич представляв Воронежську губернію, а другий Нифонт Іванович був обраний депутатом від м. Нижній Новгород. Саме останній будучи за національністю українцем став одним з організаторів Української фракції.

утворення Української думської громади та акцентували увагу на своєму баченні вирішення найбільш гострих національних та соціальних проблем Російської імперії. Основними положеннями її були: забезпечення прав національної автономії та самоврядування; надання свобод українській мові; вирішення аграрного питання; 8-годинний робочий день [38, с.24-26].

Із цього часу розпочали активно працювати в Українській думській громаді й інші подільські депутати. Так, на засіданні 17 березня, з приводу привітання Польським колом новоутвореної української фракції, виступав подолянин А.І. Семенов. Аналіз промови свідчить про запальну вдачу депутата та брак політичного досвіду. Він рішуче заявив, що привітання від поляків не варто приймати, бо «вони віками їздили на наших шиях. Знаємо їх солодкі речі та братерський камінь за пазухою» [39, с.85]. Разом із тим, ці слова відтворювали ставлення до поляків більшості селянського населення Поділля: адже польські землеволодільці у краї становили значний відсоток.

Варто відзначити, що політично-освітній рівень подільських депутатів, як і депутатів інших українських губерній, постійно зростав. Цьому сприяли лекції з питань аграрної справи, фінансів, самоврядування, які спеціально для земляків організувала петербурзька громада за активного сприяння О.Г. Лотоцького [56, с.106].

Тому незабаром подільські парламентарії почали брати участь у лобіюванні національно спрямованих законопроектів, що вносилися в Думу Українською думською громадою. Зокрема, за їхньої безпосередньої підтримки було подано на розгляд Думи зміни і доповнення в міністерський проект про загальну народну освіту в Росії. Вони передбачали:

1. Навчання в початковій школі рідною мовою населення шкільної округи.
2. Рідною мовою населення шкільної округи вважалася мова, яку встановлювала місцева виборна управа, опитавши всіх жителів округи.
3. Можливість оскарження постанови місцевої управи про шкільну мову.
4. Надання національним меншинам права навчатися в школі рідною мовою.
5. Вивчення російської мови в початкових класах школи як державної.
6. Обрання підручників, за якими проводиться навчання в початковій школі, місцевою управою [52, с.4].

Заяву з вимогою внесення таких змін підписали подільські депутати: А.У. Гриневич, А.І. Семенов, С.К. Матвеев, А.А. Соловей, І.М. Каташинський, П.М. Рогожа, С.Т. Туперко, П.С.Мороз [52, с.4].

Як бачимо, вимоги членів Української думської громади, у тому числі подолян, у галузі освіти не відзначалися особливим радикалізмом. Така поміркованість, очевидно, свідчить, що депутати реально оцінювали політичну ситуацію в країні і свої можливості. Тому використовували думську трибуну не для демагогічних

вимог, а для цілеспрямованих дій на встановлення для українців права навчатися рідною мовою.

Представники Української думської громади домагалися негайного заснування курсів української мови, літератури й історії для народних вчителів, вивчення української мови як окремого предмета в учительських семінаріях, запровадження кафедр української мови, літератури та історії у Київському, Харківському й Одеському університетах [32, с.40]. Крім того, спільно з членами петербурзької громади Української демократично-радикальної партії ними були розроблені законопроекти про автономію України, про мову в школі, суді, церкві тощо. Але внести їх на розгляд Думи не встигли у зв'язку з її розпуском [32, с.40]. Конкретний внесок подільських депутатів у розробку зазначених законопроектів установити важко, але те, що він мав місце, – не викликає жодних сумнівів.

Праця українських депутатів в Українській думській громаді принесла свої результати: поступово депутати-селяни, які на момент обрання акцентували увагу лише на власних корпоративних, соціальних проблемах, ставали справжніми захисниками інтересів українства в Думі. Справедливою є думка В. Сарбея, який зазначав, що українські селянські депутати вели мову не тільки про свої «гострі соціальні потреби, але й загальнонаціональні» [Цит. за: 56, с.107]. Це твердження, безумовно, цілком стосується діяльності подільських парламентарів в Українській думській громаді і II Державній Думі загалом.

Діяльність депутатів-одолян у II Державній Думі набула значного резонансу серед краян. Так, дописувач газети «Рада» з Балтського повіту писав: «На селі тільки й балачки про Думу. Де з ким не зустрінешся, перше питання: «як Дума?» [15]. Свідченням великого інтересу подільського населення до діяльності своїх посланців є велика кількість адресованих їм листів і телеграм. У такий спосіб селяни просили допомоги, давали настанови, висловлювали побажання депутатам щодо їхньої роботи в Державній Думі та Українській думській громаді. Наприклад, А.У. Гриневич отримав із Балтського повіту телеграму такого змісту: «Зазнаємо утисків від справника... Просимо оборонити нас» [35, с.3].

У листі до депутата А.І. Семенова його земляки з с. Чечелівка Гайсинського повіту просили захисту від сваволі поліції, чини якої катували засуджених, та вимагали покарати винних [37, с.4]. З цього приводу від імені Української думської громади до Держаної Думи було подано запит [38, с.23]. У ньому українські парламентарі детально висвітлили знущання стражників над понад 80 селянами й звернулися до своїх колег із таким закликом: «На основі всього викладеного, ми, що нижче підписалися члени української громади, просимо Державну Думу зробити запит міністру внутрішніх справ про таке: 1) чи відомі йому описані вище обставини, і 2) які заходи вжито міністром внутрішніх справ для притягнення винних до законної відповідальності?» [9, с.950].

Часто листи до депутатів рясніли раціональними, вдумливими вимогами та настановами. Один із таких листів отри-

мав А.У. Гриневич. Його автор висловлював повну підтримку Української думської громади, «котра, як ми довідалися, найкраще стоїть за наші права», та просив домогатися в Думі: волі, землі, амністії, а головне – автономії України [33, с.4]. Виборець із Брацлавщини просив депутатів перш за все домогатися видання законів про громадянські свободи та освіти. «Без неї (освіти. – А.Г.) ні воля, ні земля не допоможуть народові, бо дурного і в церкві б'ють», – зауважував він [34, с.4].

Депутат П.М. Рогожа отримав із м-ка Дунаївці листа з такими побажаннями: «Нехай над тобою буде благословення і поміч Богдана, Мазепи, Дорошенка, Палія, Залізняка, нашого сусіди Наливайка та інших. Нехай вони покриють тебе від усякої халепи, а разом і твоїх товаришів і всіх чесних депутатів» [36, с.4].

Подільські депутати мали високий авторитет не лише серед населення Подільської губернії, а й далеко за її межами. Про це свідчать звернення до подільських депутатів із різних кінців України, і навіть від українців із Австрії. Так, А.У. Гриневичу писали селяни с. Дятковичі Рівненського повіту. Вони висловлювали йому свою глибоку шану та бажали успіхів у справі заснування думської громади [36, с.3]. «Завзяття і єдності у праці для добра неньки України», – в телеграмі до А.У. Гриневича бажали Українській думській громаді представники «Гурту земляків у Відні» [35, с.3]. Вітання Українській думській громаді у телеграмі А.У. Гриневичу передавали також селяни с. Верешня Грубешівського повіту Холмщини [23, с.4]. До депутата А.І. Семенова з листом зверталися селяни с. Привольного Херсонської губернії. Вони просили подільського депутата та інших послів із України обороняти їх інтереси, бо від Херсонщини «немає нікого, хто б міг постояти за землю і волю в Державній Думі» [23, с.4].

Наявність великої кількості листів і телеграм до українських, у тому числі подільських, депутатів II Державної Думи підкреслював і кореспондент газети «Рада» [48]. На сторінках газети А.У. Гриневич дякував виборцям за підтримку, висловлену в листах. Він, зокрема, зазначав: «Без цієї підтримки ми, депутати, ніщо» [48]. Взагалі, за словами С. Петлюри, А.У. Гриневич був одним із небагатьох українських послів, який вважав за обов'язок «озиватися до української людності в рідній і найбільш зрозумілій для неї пресі» [44, с.29].

Оскільки листи до депутатів уміщувалися в друкованому органі Української думської громади газеті «Рідна Справа. Вісти з Думи», то їх зміст був відомий широкому загалу читачів. Тому таке активне листування викликало протидію з боку губернської влади. За словами дописувача газети, виборщика з Балтського повіту, у волостях у старост були взяті розписки, що вони будуть добре наглядати за своїми селянами, щоб ті не давали в Думу ні листів до своїх депутатів, ні наказів, ні присудів. Якщо ж часом хтось напише, то його одразу «трусять і арештовують» [33, с.4].

Справді, 15 березня 1907 р. губернатор через мирових посередників суворо попередив волосні правління про неприпус-

тимість складання сільськими громадами присудів на ім'я членів Державної Думи з будь-якими вимогами. Волосні посадовці також зобов'язувалися доповідати про відносини між подільськими депутатами і селянством та про складання присудів [11]. Та незважаючи на всі перешкоди, подільські селяни продовжували бути активними дописувачами у Державну Думу й читачами газети Української думської громади «Рідна Справа. Вісти з Думи». Наприклад, в Ушицькому повіті цю газету разом із іншою літературою поширювали жителі с. Привороття Лисецької волості брати Микола і Павло Велікотні та Валентина Єзерницька [12, арк.93, 93зв, 94]. Матеріали газети також передруковувала україномовна подільська газета «Світова Зірниця» [17, с.319].

Отже, у II Державній Думі депутатський корпус Подільської губернії був сформований переважно із українських селян. Попри слабку освіченість та зосередженість передусім на власних корпоративних потребах, усі вони продемонстрували високий рівень національної свідомості, що знайшло своє віддзеркалення у їхній роботі зі створення й функціонування Української думської громади. Депутати краю упродовж всього періоду існування II Державної Думи вели жвавий діалог зі своїми виборцями на шпальтах газет, зокрема, акцентуючи увагу і на «українському питанні». Проте швидкий розпуск II Думи та ліквідація Української думської громади не дозволили депутатам вирішити бодай частину завдань у царині українських національних інтересів.

Список використаних джерел:

1. Білокінь О.І. Українське питання в Державних Думах Російської імперії (1906-1917) : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / О.І. Білокінь ; Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2001. – 20 с.
2. Бовуа Д. Битва за землю в Україні в 1863-1914 рр.: Поляки в соцієтнічних конфліктах : [пер. з франц.] / Д. Бовуа. – К. : Критика, 1998. – 334 с.
3. Бойович М.М. Члены Государственной Думы (портреты и биографии). Второй созыв / М.М. Бойович. – М. : Изд-во. тов. Съгина, 1907. – 519 с.
4. Бондаренко Д. Украинский вопрос в Государственной Думе (1906-1917 гг.) / Д. Бондаренко, Н. Крестовская // Россия – XXI. – 2001. – № 6. – С.92-117.
5. Бурда І.О. Національне питання в Росії у 1905-1907 рр. (на матеріалах Державної Думи першого та другого скликань) : автореф. дис. ... канд. іст. наук.: спец. 07.00.01. / І.О. Бурда. – К., 2004. – 17 с.
6. Глушковецький А.А. Вибори до Державних Дум і становлення парламентаризму в Російській імперії у 1906-1917 рр. (на матеріалах Подільської губернії) : дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / А.А. Глушковецький. – Чернівці, 2008. – 297 с.
7. Глушковецький А.А. Демократія в провінції: вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних Думах Російської імперії / А.А. Глушковецький. – Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О.А., 2010. – 400 с.
8. Государственная Дума. Второй созыв. Стенографические отчеты. Сессия вторая. Заседания 1-30 (с 20 февраля по 30 апреля). – СПб. : Государственная типография, 1907. – Т.І. – 2344 с.

9. Государственная Дума. Второй созыв. Стенографические отчеты. Сессия вторая. Заседания 31-53 (с 1 мая по 2 июня). – СПб. : Государственная типография, 1907. – Т.П. – 1610 с.
10. Государственная Дума. Указатель к стенографическим отчетам. Второй созыв. Заседания 1-53 (20 февраля – 2 июля 1907 г.). – СПб. : Государственная типография, 1907. – 322 с.
11. Державний архів Вінницької області. – ФД.24. Малокутищанское волостное правление. – Оп.1. – Спр.7. Документи о выборах в Государственную Думу. [аркуші не пронумеровані]
12. Державний архів Хмельницької області. – Ф.117. Подольское губернское по городским делам присутствие. – Оп.2. – Спр.20. Сообщения владельцев предприятий, уездных комиссий по делам о выборах в Государственную Думу, рапорты уездных исправников, сведения о выборах уполномоченных от мелких землевладельцев, городских избирателей, рабочих и их анкеты, о ходе выборов; списки выборщиков по губернии, кандидатов в члены и члены Государственной Думы, перечень изменений в списках избирателей по Проскуровскому уезду, цифровые сведения и отчет о ходе выборов во 2 Государственную Думу по губернии и др. – 696 арк.
13. Доморослий В.І. Діяльність Української парламентської громади в I та II Державних Думах (1906-1907 рр.) : дис. ... канд. іст. наук.: спец. 07.00.01. / В.І. Доморослий. – К., 1994. – 218 с.
14. Доморослий В. Українська громада у II Державній Думі / В. Доморослий // Віче. – 1998. – №4(73). – С.130-134.
15. Дописи. Балтський повіт // Рада. – 1907. – №84. – 10 квітня.
16. Дорошенко Д. Нарис історії України : в 2 т. / Д. Дорошенко – К. : Глобус, 1992. – Т.П. – 349 с.
17. Заводовський А.А. І. Волошиновський і його газета «Світова Зірниця» у 1906-1907 рр. / А.А. Заводовський // Матеріали Х Подільської історико-краєзнавчої конференції / [ред. кол.: І.С. Винокур та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, 2000. – С.318-321.
18. Кам'янець-Подільський державний міський архів. – Ф.228. Канцелярія Подольського губернатора. – Оп.1. – Спр.7690. Об аресте разных лиц по Ушицкому уезду. – 94 арк.
19. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад / А. Каппелер ; [пер. з нім. Х. Назаркевич] ; наук. ред. М. Крикун. – Львів : Вид-во Українського Католицького Університету, 2005. – 360 с.
20. Киян М.Ш. Депутаты от украинских губерний и городов в Государственной Думе первого и второго созывов. (1906-1907 гг.) : дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00.01. / М.Ш. Киян. – Х., 1998. – 230 с.
21. Колесниченко Д.А. Состав Трудовой группы в I и II Государственных Думах: сводная таблица членов фракции / Д.А. Колесниченко. – М. : Институт истории СССР АН СССР, 1988. – 123 с.
22. Колесниченко Д.А. Трудовики в период первой русской революции / Д.А. Колесниченко. – М. : Наука, 1985. – 320 с.
23. Коло Думи // Рідна Справа. Вісти з Думи. – 1907. – №2. – 15 квітня. – С.4.
24. Коник А.А. Украинские крестьяне на выборах в I Государственную думу / А.А. Коник // Отечественная история. – 2006. – №3. – С.103-114.
25. Коник О.О. Діяльність селянських депутатів з України у I та II Державних Думах : дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. / О.О. Коник. – К., 1993. – 249 с.
26. Коник О.О. Між університетською кафедрою та думським кріслом: українські професори-депутати у російській Думі. Харківська університетська репрезентація / О.О. Коник // Ейдос : альманах теорії та

- історії історичної науки. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2009. – Вип. 4. – С.364-378.
27. Коник О.О. Освітній рівень та професійні заняття депутатів від українських територій у III російській Думі / О.О. Коник // Інтелігенція і влада : збірник наукових праць. – Одеса, 2002. – Вип. 1(2). – Ч.1. – С.219-223.
 28. Коник О.О. Селянські депутати з України в Державних Думах Російської імперії / О.О. Коник // «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.). – К. : Інститут історії України НАН України, 1999. – Ч.2. – С.445-470.
 29. Коник О.О. Селянські депутати з України в I і II Державних Думах Російської імперії / О.О. Коник // Укр. іст. журн. – 1995. – №1. – С.58-66.
 30. Куреньшев А.А. Всероссийский крестьянский союз. 1905-1930 гг. Мифы и реальность / А.А. Куреньшев. – М. : АИРО-XX; СПб. : Дмитрий Булавин, 2004. – 336 с.
 31. Лавров Ю.П. Виникнення і діяльність українських політичних партій // «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.) / Ю.П. Лавров. – К. : Інститут історії України НАН України, 1999. – С.248-444.
 32. Лавров Ю.П. Виникнення і діяльність українських політичних партій (кінець XIX – початок XX ст.) / Ю.П. Лавров // Історія України. – 1999. – №21-24. – Червень. – 64 с.
 33. Листи до депутатів // Рідна справа. Вісти з Думи. – 1907. – №12. – 6 червня. – С.4.
 34. Листи до депутатів // Рідна справа. Вісти з Думи. – 1907. – №2. – 15 квітня. – С.4.
 35. Листи до депутатів // Рідна справа. Вісти з Думи. – 1907. – №3. – 19 квітня. – С.3.
 36. Листи до депутатів // Рідна справа. Вісти з Думи. – 1907. – №4. – 29 квітня. – С.3-4.
 37. Листи до депутатів // Рідна справа. Вісти з Думи. – 1907. – №8. – 18 травня. – С.4.
 38. Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький. – Б. м. : Видання Української православної церкви в США, 1966. – Ч. III. – 395 с.
 39. Матушевський Ф. Українська громада у другій Державній Думі / Ф. Матушевський // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Т.39. – Кн. VII. – С.78-99.
 40. Милько В.І. Депутати від українських губерній та міст у Державних Думах Російської імперії: динаміка етносоціального та політичного складу (1906-1917 рр.) / В.І. Милько // Український історичний збірник. – 2010. – Вип.13. – С.162-174.
 41. Милько В.І. Регіональна діяльність депутатів від українських губерній I-IV Державних Дум Російської імперії (1906-1917) / В.І. Милько // Красзнавство : науковий журнал. – К. : Телесик, 2010. – Ч.3. – С.163-170.
 42. Милько В.І. Участь депутатів від українських губерній та міст у роботі III Державної Думи Російської імперії: динаміка парламентської активності (1907-1912) / В.І. Милько // Проблеми історії України XIX – поч. XX ст. – К. : Інститут історії України, 2010. – Вип. XVII. – С.118-133.
 43. Михутина И.В. Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века) / И.В. Михутина. – М. : Институт славяноведения РАН, 2003. – 288 с.
 44. Петлюра С. З українського життя / С. Петлюра // Україна. – 1907. – Апріль. – С.20-36.
 45. Петлюра С. З українського життя / С. Петлюра. // Україна. – 1907. – Март. – С.129-139.

46. Політична історія України. ХХ ст. : у 6 т. / [ред. кол. І.В. Курас та ін.]. – К. : Генеза, 2002-2003. – Т.1: На зламі століть (кін. ХІХ ст. – 1917) / Ю.А. Левенець, А.П. Нагорна, М.С. Кармазіна. – 2002. – 424 с.
47. Попик В.И. Политическая борьба на Украине вокруг выборов в III Государственную думу / В.И. Попик. – К. : Наук. думка, 1989. – 100 с.
48. Рада. – 1907. – №70. – 24 березня.
49. Реснт О.П. Українці у Державній Думі Російської імперії / О.П. Реснт // Історія українського парламентаризму: від допарламентських форм організації політичного життя до сьогодення / [гол. ред. ради В.М. Литвин ; кер. авт. кол. В.А. Смолій]. – К. : Дніпро, 2010. – С.244-265.
50. Реснт О.П. Українці у Державній Думі Російської імперії / О.П. Реснт // Проблеми історії України ХІХ – поч. ХХ ст. – К. : Інститут історії України, 2009. – Вип. ХVІ. – С.318-335.
51. Сарбей В.Г. «Українське питання» в Російській імперії очима дослідників початку і кінця ХХ століття / В.Г. Сарбей // Укр. іст. журн. – 1996. – №2(407). – С.35-46.
52. Українська Думська Громада про народну освіту // Рідна Справа. Вісти з Думи. – 1907. – №7. – 13 травня. – С.4.
53. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф.442. Канцелярія Київського, Подольського и Вольинского генерал-губернатора. – Оп.658. – Спр.95, ч.5. Дело о выборах в Государственную Думу. – 34 арк.
54. Циунчук Р.А. Украинская громада / Р.А. Циунчук // Государственная Дума Российской империи: 1906-1917 : энциклопедия / [отв. ред. В.В. Шелохаев]. – М. : РОССПЭН, 2008. – С.635-636.
55. Черменский Е.Д. Буржуазия и царизм в первой русской революции / Е.Д. Черменский. – М. : Мысль, 1970. – 448 с.
56. Швидкий В.П. Олександр Лотоцький: учений, громадський діяч, політик (1890-1930-ті рр.) / В.П. Швидкий. – К. : Інститут історії України НАН України, 2002. – 366 с.
57. Щербак Н.О. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець ХVІІІ – початок ХХ століття) / Н.О. Щербак. – К. : ПЦ «Ризографіка», 2005. – 616 с.
58. Andriewsky O. The Politics of National Identity: The Ukrainian Question in Russia, 1904-1912 : Ph. D. Diss / O. Andriewsky. – Harvard, 1991. – 485 p.
59. Gerus O.W. The Ukrainian Question in the Russian Duma 1906-1917 / O.W. Gerus // Studia Ucrainica: An Overview. – Ottava, 1984. – P.157-173.

In the article the activity of deputies from Podilya in the Ukrainian parliamentary community of the State Duma II of the Russian Empire is considered.

Key words: *State Duma, the Ukrainian parliamentary community, «Ukrainian question», deputies, Podil'ska Province.*

Отримано: 14.09.2012